

9. „Bretarnir vita víst ekki að við höfum aldrei tapað stríði“ - Upphaf fyrsta þorskastríðsins (1958-1959)¹

Jónas Þór Guðmundsson

Guðmundur Í. Guðmundsson, utanríkisráðherra, og Hans G. Andersen, sendiherra, komu heim frá utanríkisráðherrafundi Atlantshafsbandalagsins þann 10. maí árið 1958 og daginn eftir var fundur boðaður í vinstri ríkisstjórn Framsóknarflokks, Alþýðuflokks og Alþýðubandalags með landhelgis-nefndinni og þeim fulltrúum sem sátu fyrir hönd Íslands á Genfarráðstefnunni. Guðmundur útskýrði fyrir Lúðvíki Jósepssyni, sjávarútvegsráðherra, að biðja þyrfti með reglugerðina um tólf mílur þar til 14. maí af „formsástæðum“ gagnvart Atlantshafsbandalaginu, þar sem Paul-Henri Spaak, framkvæmdarstjóri Atlantshafs-bandalagsins, kæmi ekki fyrr til Parísar.

Mikil pressa var byrjuð að myndast frá almenningi og fjölmiðlum um að ríkisstjórnin ætti ekki biðja mikið lengur með að færa út landhelgina. Í ávarpi verkalýðsfélaganna þann 1. maí árið 1958 var sagt að „[v]ið krefjumst tólf mílna fiskveiðilandhelgi nú þegar og stefnum að því, að landgrunnið verði fyrir Íslendinga eina ... Berum fram kröfuna um tólf mílna landhelgi fram til sigurs.“²

Ráðherrar Alþýðuflokksins og Framsóknarflokksins sendu skeyti þann 19. maí til aðalstöðva Atlantshafsbandalagsins og spurðust fyrir um hvernig Atlantshafsbandalagsríkjunum litist á ef Íslendingar gæfu út reglugerð um stækkun landhelginnar í tólf mílur og breyttar grunnlínur, en togarar bandalagsríkjanna fengju undanþágu til veiða að sex mílna mörkunum um tveggja ára skeið.³ Svar barst fljótlega frá Atlantshafsbandalaginu og þar var haldið fram að ekkert ríki innan bandalagsins myndi samþykkja reglugerðina í núverandi mynd. Fastaráð Atlantshafsbandalagsins

---

¹ Titill ritgerðarinnar er tilvísun í viðtal sem Morgunblaðið tók við Þórarin Björnsson, skipherra á varðskipinu Ægi. Sjá nánar: „Bretar vita víst ekki að við höfum aldrei tapað stríði“, *Morgunblaðið*, 11. september 1958.

² Magnús Kjartansson, *Átökin um landhelgismálið*, bls. 20.

³ Þetta bréf var sent án samráðs við Alþýðubandalagsins og olli þónokkru uppnámi innan stjórnarinnar.

skoraði á ríkisstjórn Íslendinga að taka upp samninga varðandi landhelgismálið, en þeir töldu að samningar skyldu ekki taka meira en tvo mánuði. Spaak hótaði Íslendingum óbeint með því að segja að áhugi væri fyrir íslenska fiskinum núna, en það gæti breyst skyndilega ef Íslendingar stækkuðu landhelgi sína.⁴

Framsóknarflokkurinn ákvað að ræða ekki frekar við ríki innan Atlantshafsbandalagsins áður en landhelgin yrði færð út, en Sjálfstæðisflokkurinn gat ekki fallist á þá ákvörðun. Sjálfstæðisflokkurinn taldi að ótímabær útvíkkun landhelginnar myndi skaða samstarf við þjóðir innan bandalagsins og æskilegt væri að verja örfáum vikum í að skýra út fyrir þjóðum innan Atlantshafsbandalagsins að tilvera þjóðarinnar byggist á fiskveiðum og útvíkkun væri nauðsyn.

Lúðvík Jósepsson tók af skarið og undirritaði hina nýju reglugerð um tólf mílur þann 21. maí árið 1958. Hermann Jónasson var fjúkandi reiður og lýsti því yfir að ef reglugerðin yrði birt lögformlega myndi hann biðjast lausnar annað hvort fyrir allt ráðuneyti sitt eða fyrir Lúðvík, þar sem Framsóknarflokkurinn og Alþýðuflokkurinn höfðu neitað að standa að reglugerðinni og hefðu því ekki fylgi meirihluta Alþingis. Lúðvík svaraði honum þannig að það breytti engu, þar sem reglugerðin yrði orðin að lögum þegar hann læti af embætti og þá yrði Hermann að fella reglugerðina úr gildi sjálfur. Það vildi hvorki Hermann né nokkur maður gera.⁵

Þann 24. maí árið 1958 birti ríkisstjórnin yfirlýsingu um að samkomulag hefði myndast og var hún svohljóðandi: „[N]ý reglugerð um fiskveiðilögsögu Íslands skuli gefin út 30. júní, en taka gildi 1. sept.“⁶ Með birtingu þessara yfirlýsingar ríkisstjórnar var þar með öllum óskum Atlantshafsbandalagsins um samninga og undanþágur hafnað.

Sjálfstæðismenn töldu að undirbúningur hinnar nýju friðunarreglugerðar hafi verið ábótavant. Þeir töldu að að rétt væri að athuga réttingu grunnlína, þar sem niðurstaða

---

⁴ Magnús Kjartansson, *Átökin um landhelgismálið*, bls. 20-24

⁵ Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið*, bls. 69-70.

⁶ „Ný reglugerð 30. júní“, *Morgunblaðið*, 24. maí 1958.

Genfarráðstefnunnar opnaði leiðir til þess að framkvæma slíka breytingu, án þess að til átaka myndi koma við nágrannaþjóðir okkar.⁷

Vestur-Þýska stjórnin lýsti því yfir þann 1. ágúst að hún ætlaði sér ekki að endurnýja viðskiptasamning sinn við Ísland í kjölfar málsins. Bonnstjórnin sendi tvívegis mótmæli til Guðmundar Í. Guðmundssonar, en hann lét í bæði skiptin það sem vind um eyru þjóta.⁸ Magnús Kjartansson bendir á það, í bók sinni *Átökin um landhelgismálið*, að Guðmundur hafi neitað að skýra sjónarmið og röksemdir Íslendinga fyrir þeim sem höfðu manna mest tök á því að móta almenningsálitið, en jafnframt nefnir hann að það verkefni hafi fallið í hendur Lúðvíks.⁹

Snemma í júní lýsti talsmaður breskra togaraeigenda því yfir, að breskir togaraeigendur myndu að engu hafa hina nýju fiskveiðilandhelgi Íslendinga, og myndu þeir njóta til þess atbeina breska flotans. Þann 12. ágúst bárust fregnir af því, að Bretar væru sem óðast að undirbúa herskip sín til að vera til taks á miðunum um mánaðarmót ágúst og september. Skipstjórar breska flotans fengu þó fyrirmæli um að sýna háttþryði, varkárni og lagni í samskiptum við Íslendinga.¹⁰

Útfærsla Íslensku landhelginnar í tólf mílur tók gildi á miðnætti þann 31. ágúst árið 1958 og höfðu þá allir erlendir togarar farið út fyrir hina nýju landhelgi Íslands, nema breskir togarar. Bretar ályktuðu þar sem að tillagan um tólf mílur var felld, á hafréttarráðstefnunni í Haag þann 14. júlí árið 1958, ættu þeir rétt á því að veiða upp að fjórum mílum. Önnur ríki sem voru ekki samþykkt útfærslunni, þ.á.m. Belgar, Spánverjar, Hollendingar og Vestur-Þjóðverjar, fóru hinsvegar með togara sína út fyrir hinar tólf mílur. Sjö varðskip Íslands og ein flugvél héldu út á miðin til verndar hinum nýjum lögum. Það reyndust vera ellefu breskir togarar á veiðum hér við land þann 1. september og í fylgd með þeim voru fjögur bresk herskip, flest 2-3000 rúmlestir að stærð með ganghraða 24-30 mílur.¹¹

⁷ „Reglugerð sett um 12 sjómílna fiskveiðilandhelgi“, *Morgunblaðið*, 1. júlí 1958.

⁸ „Deilan um landhelgina orsök þess að Þjóðverjar vilji ekki endurnýja viðskiptasamninginn“, *Morgunblaðið*, 6. ágúst 1958.

⁹ Magnús Kjartansson, *Átökin um landhelgismálið*, bls. 43.

¹⁰ „Bresk herskip leggja af stað til Íslandsmiða í þessari viku“, *Morgunblaðið*, 12. ágúst 1958.

¹¹ Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið*, bls. 32.

Herskipin skipuðu togurum sínum að veiða innan veiðihólfa, en ef togararnir freistuðust að veiða fyrir utan þau, þá væri það á þeirra eigin ábyrgð. Veiðihólfin hétu „Butterscotch“, „Toffeeapple“ og „Spearmint“.¹² Ástæður fyrir þessari skringilegri nafnagift eru mér ókunnar.

Bresk stjórnvöld settu þær reglur að hver togari yrði að veiða í minnst þrjá daga innan 12 mílnanna í hverri veiðiferð, en það var gert til að nýta herskipaverndina til hins ýtrasta. Þær reglur breyttust fljótlega í tvo daga á túr og loks einn dag.¹³

Hermann Jónasson, forsætisráðherra, tilkynnti þann 31. ágúst 1958 að íslensku varðskipin ættu ekki að handtaka, heldur safna sönnunargögnum gegn landhelgisbrjótum. Ekki var mikið tekið mark á þeirri beiðni, þar sem morguninn eftir reyndi varðskipið Ægir að taka breskan togara sem var að veiðum innan nýju landhelgismörkin út fyrir Vestfjörðum. Breska freigátan Palliser kom í veg fyrir að varðskipið kæmist að sökudólgnum þegar hún kom á mikilli ferð með mannaðar fallbyssur og sigldi milli varðskipsins og breska togarans. Þessi atburður varð til að þjappa þjóðinni enn meira saman gegn sameiginlegum óvini sem hafði nú beitt valdi gegn íslensku varðskipi við vinnu sína.

Þann 2. september gerðist sá atburður að íslensku varðskipin María Júlía og Þór ætluðu sér að taka breska togarann, Northern Foam, þar sem hann var að veiðum 4,6 sjómílum innan íslensku landhelginnar. Íslensku varðskipin sendu níu menn til uppgöngu, en skipverjar Northern Foam streittust á móti. Stýrimaður um borð í Northern Foam kallaði upp breska varðskipið Eastbourne og bað um aðstoð. Eastbourne kom fljótlega á vettvang og Barry Anderson, skipstjóri Eastbourne, freistaðist til að leysa úr þessu vandræðalegri flækju og kallaði til skipstjóra Þórs, Eiríks Kristóferssonar: „Kris, Kris, this is bloody daft! I’m coming over to talk to you“¹⁴ Barry Anderson fór um borð í Þór og hét því að hann myndi ekki beita valdi nema að hann fengi fyrirmæli um það frá London. Anderson var þó ekki fyrr kominn aftur yfir í Eastbourne er hann sendi tólf manna áhöfn að togaranum og voru tveir

---

¹² Guðni Th. Jóhannesson, *Troubled Waters*, bls. 179.

¹³ Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið*, bls. 101.

¹⁴ Guðni Thorlacius Jóhannesson, „How „Cod war“ came: the origins of the Anglo-Icelandic fisheries dispute, 1958-61“, bls. 566. Lausleg þýðing höfundar: „Kristófersson, Kristófersson, Þetta er bölvuð vitleysa. Ég kem yfir til þín og við ræðum þetta.“

þeirra vopnaðir skammbyssum. Íslendingarnir streittust ekki á móti, enda voru þeir óvopnaðir. Anderson ætlaði að senda Íslendingana aftur um borð í Þór, en Eiríkur neitaði að taka við Íslendingunum og bað um að þeim yrði skilað um borð í Northern Foam. Málalyktir urðu svo þær að farið var með Íslendingana um borð í Eastbourne, voru þeir „gestir“ þar þangað til þeim var skilað í Keflavík viku seinna.

Að kvöldi 2. september voru haldin kröftug mótmæli í kjölfar atburða dagsins við breska sendiráðið. Haft var á orði í erlendum fjölmiðlum að Andrew Gilchrist, sendiherra Breta, hafi verið íklæddur skotapílsi og spilað á sekkjapípur handa íslenskum mótmælendum, en svo reyndist ekki vera. Allar nýju rúðurnar, sem höfðu verið settar í gluggana á kostnað íslenska ríkisins, voru brotnar eftir skipulagt grjótkast mótmælenda.¹⁵

„Hverjar vonir sem Bretar kunna að hafa gert sér um íslenska stjórnálamenn og stjórnámaflokk mættu þeir einhuga þjóð er þeir gerðu hernaðarárás sína á Ísland“, skrifaði Magnús Kjartansson í bókinni *Átökin um landhelgismálið*.¹⁶ Það sannaði sig þann 4. september árið 1958 þegar var haldinn útifundur á Lækjartorgi. Fyrirnefndur, Magnús Kjartansson, hrópaði yfir mannfjöldann þau fleygu orð „Við semjum ekki við Breta, við sigrum þá.“ Þessi stríðsróp Íslendinga féllu ekki vel í kramið hjá Hans G. Andersen, fulltrúa íslendinga hjá Atlantshafsbandalaginu, og var haft eftir honum að „allir í Reykjavík væru endanlega gengnir af göflunum“.¹⁷

Cyril Osbourne, þingmaður úr breska Íhaldsflokknum, var ekki ein um það þegar hann sagði Ísland vera Gíbraltar norðursins,¹⁸ en ekki skal gleyma því að kalda stríðið var í hámarki á þessum tíma. Mikil hræðsla var meðal þjóða innan Atlantshafsbandalagsins að þessi deila myndi hrekja Ísland í faðm Sovétríkjanna.

Breski utanríkisráðherrann, Selwyn Lloyd, kom með skilaboð frá ríkisstjórn sinni um vopnahlé í landhelgisstríðinu, eftir að hún höfðu fengið þungar ákúrir á fundi Atlantshafsbandalagsins þann 18. desember. Hann lofaði því að kalla bresk herskip á

---

¹⁵ Andrew Gilchrist, *Þorskastríð og hvernig á að tapa þeim*, bls. 138.

¹⁶ Magnús Kjartansson, *Átökin um landhelgismálið*, bls. 52.

¹⁷ Guðni Thorlacius Jóhannesson, „How „Cod war“ came: the origins of the Anglo-Icelandic fisheries dispute, 1958-61“, bls. 570.

¹⁸ Robb Robinson, *Trawling. The Rise and fall of the British trawl fishery*, bls. 233.

Íslandsmiðum á brott að því tilskyldu, að íslensku varðskipin héldu sig innan við sex mílur frá ströndinni. Þetta fyrirkomulag átti að vera til bráðabirgða, þar til ný ráðstefna tæki málið til meðferðar.¹⁹

Stjórnarflokkarnir voru ekki aðeins ósammála bak við tjöldin í utanríkismálum og landhelgismálinu, heldur einnig í efnahagsmálum. Gengisfelling kom ekki til umræðu hjá vinstri stjórninni og ákvað hún að halda kerfinu gangandi með erlendum lántökum og marggengisstefnu. Sú ákvörðun varð vinstri stjórninni að falli og um lok ársins 1958 var mynduð flokkstjórn Alþýðuflokksins með stuðningi Sjálfstæðis-flokksins.²⁰ Nýja ríkisstjórnin var fyrst og fremst ætlað að verja þjóðarbúið fyrir frekari skakkaföllum á meðan tvennar alþingiskosningar færu fram á árinu 1959 til að koma fram kjördæmabreytingum.²¹

Herskipavernd Breta var bæði kostnaðarsöm og neyðarleg, þar sem hinir „vopnlausu“ Íslendingar fengu mikla samúð á alþjóðavettvangi.²² Íslensku héldu áfram að verja landhelgina fyrir ágangi breska fiskitogara, en við ofurefli breska flotans var að etja. Þó skarst hvorki verulega í odda né heldur var gefið undan. Það var fyrst er alþjóðaráðstefna um réttarreglur á hafinu hófust í Genf árið 1960, að Bretar létu af hernaðarlegum afskiptum á Íslandsmiðum.

Heimildir:

Gilchrist, Andrew, *Þorskastríð og hvernig á að tapa þeim*, [Reykjavík], 1977.

Guðni Thorlacius Jóhannesson, „How „Cod war“ came: the origins of the Anglo-Icelandic fisheries dispute, 1958-61“, *Historical Research vol. 77*, Oxford, 2004.

Guðni Thorlacius Jóhannesson, „Troubled waters: cod war, fishing disputes, and Britain's fight for the freedom of the high seas, 1948-1964“ (doktorsritgerð í sagnfræði við Queen Mary, University of London, 2003).

---

¹⁹ „Bretar bjóða Íslendingum „vopnahlé““, *Morgunblaðið*, 19. desember 1958.

²⁰ Valur Ingimundarsson, *Í eldlinu kalda stríðsins*, bls. 382.

²¹ Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið*, bls. 123.

²² „We have a publicity problem ... with far too much sympathy already for „poor little Iceland““, PRO: FO 371/135001/NL1351/1194, Brimelow to Gilchrist, 8.12.1958. Sjá einnig: Guðni Th. Jóhannesson, *Troubled Waters*, bls. 179.

Gunnar M. Magnúss, *Landhelgisbókin. Um fiskveiðar og landhelgismál Íslands frá árinu 1400 fram til vorra daga*, Reykjavík, 1959.

Lúðvík Jósepsson, *Landhelgismálið*, [Reykjavík], [1971].

Magnús Kjartansson, *Átökin um landhelgismálið. Hvað gerðist bak við tjöldin*, [Reykjavík], 1958.

Robinson, Robb, *Trawling. The Rise and fall of the British trawl fishery*, Exeter, 1996.

Valur Ingimundarsson, *Í eldlinu kalda stríðsins. Samskipti Íslands og Bandaríkjanna 1945-1960*, Reykjavík, 1996.

Blaðgreinar

„Bresk herskip leggja af stað til Íslandsmiða í þessari viku“, *Morgunblaðið*, 12. ágúst 1958.

„Bretar bjóða Íslendingum „vopnahlé““, *Morgunblaðið*, 19. desember 1958.

„Bretar vita víst ekki að við höfum aldrei tapað stríði“, *Morgunblaðið*, 11. september 1958.

„Brezk herskip fremja ofbeldisverk í íslenskri landhelgi“, *Morgunblaðið*, 2. september 1958.

„Deilan um landhelgina orsök þess að Þjóðverjar vilji ekki endurnýja viðskiptasamninginn“, *Morgunblaðið*, 6. ágúst 1958.

„Reglugerð sett um 12 sjómílna fiskveiðilandhelgi“, *Morgunblaðið*, 1. júlí 1958.

„12 mílurnar 1958“, *Morgunblaðið*, 15. október 1975.